

Kulturvårdande ingångsvärden inför skissarbete

Program för Frölunda

Underlag:

Moderna Monument i Västra Götaland - Västarvet VGR

Moderna Göteborg - SBK, GSM, PoN, Lst

KMU Västra Frölunda inför detaljplaner - Antiquum dat. 20180829

Kristian Jonsson - Antikvarie GSM, Madelene Seberbrink - Antikvarie, SBK - 2019-12-04

Kulturmiljövision för hela programområdet

Målet för den samlade kulturmiljön i Frölunda är att säkerställa förutsättningarna för framtida generationers möjlighet att avläsa, förstå och uppleva det sena 1900-talets skiftande bostadsambitioner och manifestationer i ett stadslandskap där agrara spår och lämningar medvetet har integrerats.

Ett ansvarsfullt förvaltande av kulturmiljöarvet ger en dynamisk stadsdel med ett intresseväckande och meningsfullt historiskt djup.

En varsam utveckling kräver ett medvetet och konsekvent förhållningsätt för hela programområdet. Utgångspunkten bör alltid vara att tillföra kvaliteter utifrån de olika aspekter som särskiljer Frölunda från andra stadsdelar.

Förslag till Riksintresse 2013

En viktig förutsättning för att förstå den inneboende uniciteten är att känna till att de identifierade kulturmiljövärdena har diskuterats på nationell nivå. Höghuslandskapet kring Frölunda Torg har av länsstyrelsen i Västra Götaland tidigare föreslagits som riksintresse för kulturmiljövården. Idag pågår dock inget aktivt arbete för att centrala Frölunda ska bli riksintresse, men att det varit uppe för förslag visar på att området sedan tidigare tillmätts mycket stor betydelse ut kulturmiljösynpunkt. I länsstyrelsens förslag till riksintressebeskrivning för moderna riksintressen från 2013 gavs följande motivering:

Motivering

”Storstadsmiljö, modernt kulturarv med ett exceptionellt, skulpturalt stadslandskap från 1960-talet. Frölunda återspeglar Göteborgs expansion under efterkrigstiden, genom sin inkorporering till storstaden. I skarven mellan folkhemsbyggande och miljonprogram byggdes här ett nytt samhälle med boende, handel och servicefunktioner. I Frölunda manifesterades detta genom att arkitekturen och stadsplanerna gavs fria och nyskapande former och därmed skapades ett unikt stadslandskap.”

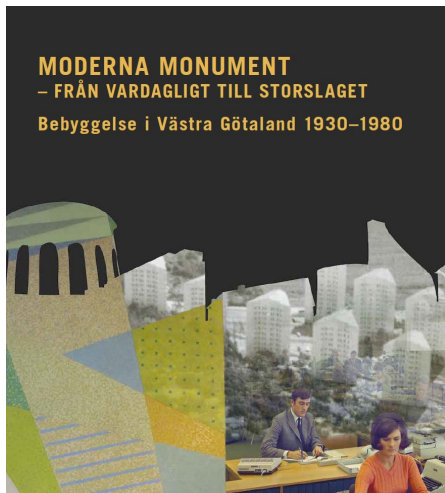
Uttryck för riksintresset

*”Bebyggelsemönstret i Frölunda utformades efter modernismens typiska **planeringsprinciper**. Planerarna och arkitekterna försökte hålla **vidderna fria och ge varje lägenhet öppen utsikt**. Husen är uppförda med svängda, triangelformade och stjärnliknande former med **exceptionella lägenhetsplaner**. Byggnaderna är **skulpturalt utplacerade i enklaver med punkthus och lamellhus i olika höjder**. Storskaligheten **upplevs därför inte som påträngande**, trots sin monumentalitet. I bostadsområdena **är trafiksepareringen konsekvent genomförd** med bilfria gårdar. Färgmässigt är det här området **rikt kolorerat** från djuporange fasadplattor till silver i korrugerade aluminiumfasader. Betongen är delvis profilerad och under senare tid målad i ljusare kulörer. Några av bostadsgrupperna är kraftigt ombyggda och andra, såsom **Dragspelsgatorna, har bevarats i ursprungligt skick**.*

Frölunda Torg, som består av en stor centrumanläggning med omgivande bostäder, kulturhus och sjukhus skulle bli stadens första och troligen enda centrumkomplex av den storleksordningen i ett helt nyplanerat stadsområde. Mycket omsorg ägnades trafiklösningen för att skapa en fungerande knutpunkt och ha förutsättningar för framtida förbindelser med norra Göteborg. Torget byggdes om redan på ett tidigt stadium, då delar av spårvagnshållplatsen byggdes in och torgbyggnaden utvidgades. På 2000-talet skedde en förtätning av bostadsområdena och utbyggnad av parkeringshusen. Centrumbyggnaden har kvar sitt skulpturalt utformade inomhustorg som ett uttryck för 1960- talets formgivningsambition.

Höghusbebyggelsen i Frölunda är ett karakteristiskt inslag i stadens ansikte mot havet, med landmärken och lokalt uppfunna karaktärnamn såsom ”Käppen”, ”Lösommarna”, ”Kommandobryggorna” med flera. Såsom innerstaden anses ha göteborgska särdrag bär även Frölunda typiskt göteborgska drag.”

Resultatet av en intensiv utbyggnadsperiod som lämnat ett betydande avtryck

Redan under 1900-talets första år började krav resas på att städerna skulle ingripa mot de bostadsproblem som hade sina rötter i den ökade inflyttningen till städerna under 1800-talet. På 1920-talet presenterades förslag att med hjälp av statliga subventioner ställa krav på bostädernas utförande och dåvarande stadsministern Per Albin Hansson formulerade bilden av det goda hemmet, folkhemmet. År 1933 tillsattes den bostadssociala utredningen med syfte att lägga fram riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. I utredningens slutbetänkande, som presenterades år 1945, formulerades målsättningen; att skapa goda och hygieniska bostäder till överkomligt pris till alla medborgare med en social inriktning i fokus.

I modernismens stadsplaner bostadshusen placerades friliggande med öppna gröna ytor mellan huskropparna enligt hus i park principen med strävan efter en större rumslighet och att utforma bostadsområdena som så kallade grannskapsenheter. Husen blev mindre strama och mer uttrycksfulla i fråga om färg, form och material. Andelen höga hus ökade i bostadsbyggandet i mitten av 1950-talet, och nådde sin kulmen omkring 1960. Hisskravet för hus med fyra eller fler våningar medförde emellertid att trevåningshus dominerade. Parallellt med byggandet av flerbostadshus anlades även många nya områden med fabrikstillverkade småhus, framför allt från 1940-talet och framåt.

Trots att bostadsfrågan debatterats flitigt under 1900-talets första hälft så var trångboddheten och en låg bostadsstandard fortfarande ett stort problem vid seklets mitt. Ett storskaligt statsunderstött bostadsbyggnadsprogram med målet att producera en miljon bostäder under tio år drogs därför igång år 1965; det så kallade »Miljonprogrammet«. Planering av bostadsområden och hus skulle präglas av hög grad av enhetlighet, storskalighet och rätvinklighet, vilket gick hand i hand med den prefabricering av byggnadsdelar som byggindustrin utvecklade. Trafikseparering är ett annat karaktärsdrag som fick allt större betydelse i stadsplaneringen.

Olika typer av samhällsservice och teknisk försörjning blev en förutsättning för industrins utveckling under 1900-talet, men i lika hög grad en oundgänglig faktor i den sociala utveckling som präglade seklet. Vattenkraftverken blev större och effektivare, och i Göta älv anlades under 1920- och 40-talen vattenkraftstationer i Lilla Edet och Trollhättan, Hojums kraftstation. I Göteborg ersattes äldre, uttjänta gasklockor åren 1932-33 med en ny gasklocka i Gullbergsvass, då stadens högsta byggnad. Ledningsnäten för elektricitet och telefoni utvecklades och blev rikstäckande, rinnande vatten i bostäder började installeras och reningsverk för avloppsvatten anläggas. I och med en högre levnadsstandard, ökad konsumtion och 1950- och 70-talens kommunsammanslagningar, då mindre kommuner slogs samman till större, ökade ständigt behoven av tekniska förbättringar. Byggnadsverken som uppfördes för att svara mot de stegrade behoven blev med tiden allt större, och har i många fall kommit att uppfattas som tydliga landmärken eller utropstecken i landskapet. Särskilt tydliga landmärken utgör de vattentorn som bland annat uppfördes i Göteborgs nya stadsdelar, som Biskopsgården och Guldheden. Även värmecentraler kom i hög grad att utgöra modernistiska utropstecken, ofta byggda och samkomponerade med bostäder och andra kommunaltekniska verk, som Tratten i västra Frölunda i Göteborg från år 1963.

MODERNA GÖTEBORG

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE DEL III

ETT KULTURMILJÖPROGRAM FÖR GÖTEBORGS STAD - EN ÖVERSIKT OCH
ETT KUNSKAPSUNDERLAG ÖVER UTBYGGNADSPERIODEN 1955-1975

Banbrytande första exemplen på efterkrigstidens grannskapsplanering i stor skala

1945 inkorporerades Västra Frölunda med Göteborg. Den lättbebyggda jordbruksmarken i nuvarande Järnbrott och Rud betraktades vid den här tiden som stadens största markreserv dit hälften av den fortsatta bostadsproduktionen skulle förläggas. Planeringen av området kom igång under senare delen av 1940-talet. Den före detta jordbruksmarken skulle tas i anspråk för industrier, bostäder och anslutande centrumanläggningar.

Dåvarande stadsplanechef Tage William-Olsson hade en tydlig ambition om hur stadens nya expansionsområde i väster skulle planeras och byggas ut med **grannskapsplanering** med i möjligaste mån **sparad natur och fria vidder**. Kanske även med ett i viss omfattning sparat jordbruk. Han såg framför sig ett jordbrukslandskap med bergknallar där **husen placerades i brynet mellan skog och fält**.

Det första området att planeras var Västra Frölunda (primärområden Tofta, Järnbrott och Frölunda torg), en ny satellitstad för 30 000 invånare som blev ämne för en omfattande stadsplanetävling. Uppgiften var att utforma en självständig stad i staden med bostäder arbetsplatser och centrumanläggning. Detta var en parallell utveckling av nya tankar som vid tiden tillämpades i planeringen av Vällingby i Stockholm. Tillsammans är de båda exemplen **banbrytande ur nationellt perspektiv som de första exemplen på efterkrigstidens grannskapsplanering i stor skala**, en stadsutbyggnad i **enklaver med hus nära naturen**. Det vinnande förslaget i stadsplanetävlingen om Västra Frölunda svarar upp mot William-Olssons ambitioner. Skisserna visar **låga hus i kontakt med naturen** och med **generösa utblickar, som är grupperade i bostadsenheter kring små centra**.

Frölundaslätten byggdes ut först ut under första hälften av 1960-talet.

Sammanfattande karakterisering, bilaga 1

Programområdet kan sammanfattningsvis delas in i tre olika karaktärstyper:

Karaktärstyp 1:

Rester av en tidigare lantlig idyll och jordbruksbygd

Miljön öster om Toftaåsen utgör ett exempel på en lantlig karaktär, präglad av äldre, småskalig och fristående bebyggelse placerad på impediment som minner om hur trakten såg ut då det var en jordbruksbygd. Den äldre bebyggelsen är traditionellt och hantverksmässigt utformad. Den lantliga karaktären understöds av sin omgivning genom att miljöskapande uttryck så som planteringar, murar och ålderdomliga träd har sparats, liksom vid prästgårdens omedelbara närhet där sammanlänkande trädgårdar och de skogsklädda bergssidorna lämnats obebyggda. I denna miljö ingår Frölunda äldre sockenkyrkan, som kronan på verket utgör ett synligt landmärke från stora delar av programområdet. Kyrkans placering på ett höjdparti eller en ås är ikoniskt och speglar idag även de fornnordiska kulturens närvaro, det är alltså sannolikt att marker som dessa är rika på fornlämningar.

Karaktärstyp 2:

Lummiga bostadsområden från 1950-talet

Tidstypisk för 1950-talets bostadsmiljöer är en lummig småstadskaraktär präglad av en organisk planform, trädgårdar, trädkantade gator och närhet till skogen liksom en småskalig bebyggelse som för tankarna till byn. Arkitektoniskt präglas dessa områden av en för tiden enkel och vardaglig arkitektur, strukturerande lameller i tre till fyra våningar med traditionella inslag så som murade eller panelklädda fasader och sadeltak med taktegel och lackade fönsterprofiler, gärna flerdelade. Miljöerna är inpassade i landskapet som inte sällan formats med handen och stadgas med grovhuggna stenblock, trappsattser i skiffer, handledare i stål, i syfte att skapa en väl gestaltad helhetsmiljö, helt i folkhemmets ideal.

Karaktärstyp 3:

Det modernistiska stadslandskapet

Storskaligt och modernistiskt stadslandskap präglat rekordårens ideal och ett öppet och glest stadsbyggnadsmonster samt skulpturalt utplacerad bebyggelse i enklaver med punkt-, skiv-, stjärn- och lamellhus, där byggnader inom samma enklav givits samma utformning. Området utmärker sig genom sin dramatiska arkitektur och speglar tidens ideal vad gäller byggnadernas utformning, stadsplanemönster och trafiklösningar. Idealet är präglat av dramat på håll och omsorg i det nära där avstånden får en funktion till annan var viktiga för människans möjlighet att ha överblick. Lägenheternas dispositioner har noggrant studerats för maximalt solljus och långa utblickar. Under denna tid manifesteras inte bara det rationella och högkvalitativa boendet utan även de servande funktionerna som visar på människans tekniska framgång och välfärd formges av prominenta arkitekter.

Att platsspecifikt arbeta vidare med:

- **Vyer, siktlinjer och fonder** som centrala motiv och **identitetsmarkörer**.
- **Topografin** som en strukturell förutsättning där **grönskan tillåts utgöra en sammankopplande** kvalitet och länk.
- **Strukturell inordning** av särskilt grupperade enklaver välintegrerade med sin omedelbara omgivning och grannenklav.
- **Mellanrummens** förutsättningar att länkas med andra enklaver och funktioner - öppenhet för god sikt.
- **Jämn skala** – oaktat hög eller låg skall utgångspunkt tas i närmast enklav eller grupp.
- **Stabila grupperns förutsättningar** – vad definierar möjligheten att uppfatta dessa.
- Vidmakthålla en **hög ambition** beträffande det enskilda **byggnadsverket eller gruppen** med avseende på **komposition och material**.
- Bibehålla **etablerade formförhållanden** i syfte att nå ett gripbart släktskap

Framåsyftande kulturmiljövårdande rekommendationer, bilaga 2

En karta har tagits fram som en första grov skiss över programområdets förtätningskapacitet med kulturmiljövårderna en självklar utgångspunkt. En tematisk analys ligger till grund för ett ställningstagande i tidigt skede som syftar till att fungera som en inspiration i den kreativa utforskningsfasen.

Lämpliga för komplettering

Lämpliga förutsatt att: känsligheten relaterad kulturvårdande ingångsvärden är mycket stor

Olämpligt

Analys - förutsättningar/beskrivning - övning

Särskilt för Frölunda var ett hantverksmässigt synsätt på material, form och kvalitet som dröjde sig kvar parallellt med en nyfikenhet och tillämpning av samtida moderna material och byggmetoder.

Platsspecifikt för Frölunda är även det agrara förgrundsmotivet som till delar låtits bestå genom att referenser lämnats i hela anläggningar eller i enskilda byggnader.

Teman – förutsättningar och kvaliteter att fortsatt särskilt studera.

Det gröna motivet

Landskap – topografin – ger långa siktlinjer och lång inflytande

Mellanrum - skogen

Planerad grönska – gräsmattor och parker

Plan/Bebyggelse

Struktur – byggnadstyp – enklavernas stadsdel

Områdesvis by-struktur – funktion, varierande lokala förutsättning

inbördes relationer och lokal överbyggare

trafikseparering förutsättning för struktur och rörelsemönster

privat/halvprivat/halvoffentligt/offentligt

Placering – optimerat utifrån ljus och rymd

Skala – skalverkan – dramat i landskapet

Byggnad/Form

Rytm – rationalitet – dock tidig löpandebandet

Materialkvalitet - Material möten – lekfullheten

Kulör

mänsklig skala - omsorg

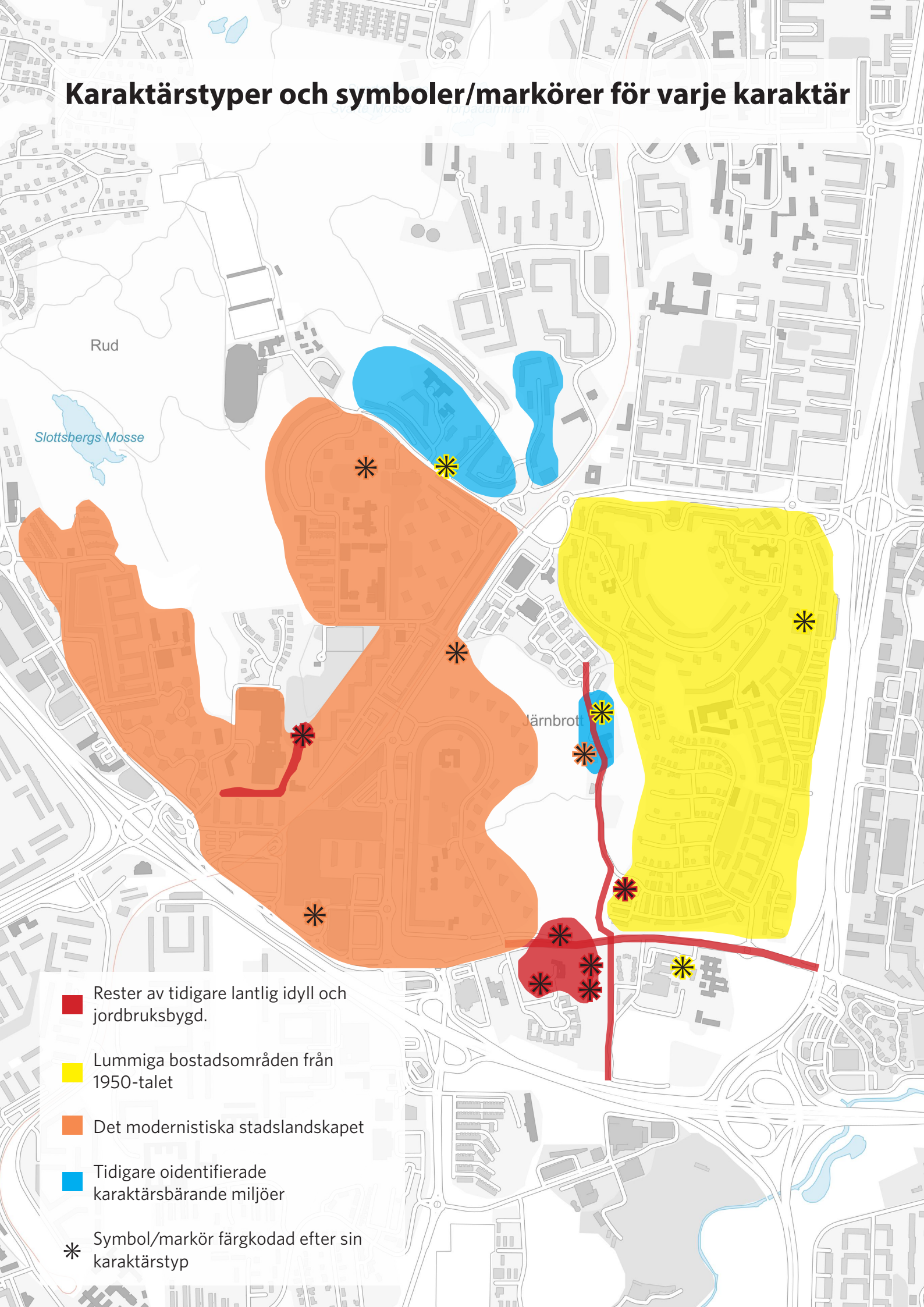
Att värna:

- Grannskapsenheters inbördes relationer mellan funktioner
- Kontakten mellan grönskan som korridorer – kilar och åsar.
- Friytor och mellanrum mötesplatser, och torgbildningar.
- Välbevarade byggnader – övergripande och i detalj. Här börjar exemplen sina.
- Butikslokaler i bottenvåning.
- Funktionsbyggnader, panncentral, servisbyggnader, rundradiostationen, kulturhus, skolor, förskolor som befäster samtidens tekniska innovationskraft och grannskapsenheters omsorg.

Det ena utesluter det andra

Utbyggnad utmed gator, på parkeringsplatser förutsätter att innanför-liggande gemensamhetsytor och grannskapsenheters inbördes relationer och funktioner bibehålls i syfte att bibehålla bostadskvaliteten för befintliga bebyggelsegrupper och gemensamhetsytor.

Karaktärstyper och symboler/markörer för varje karaktär

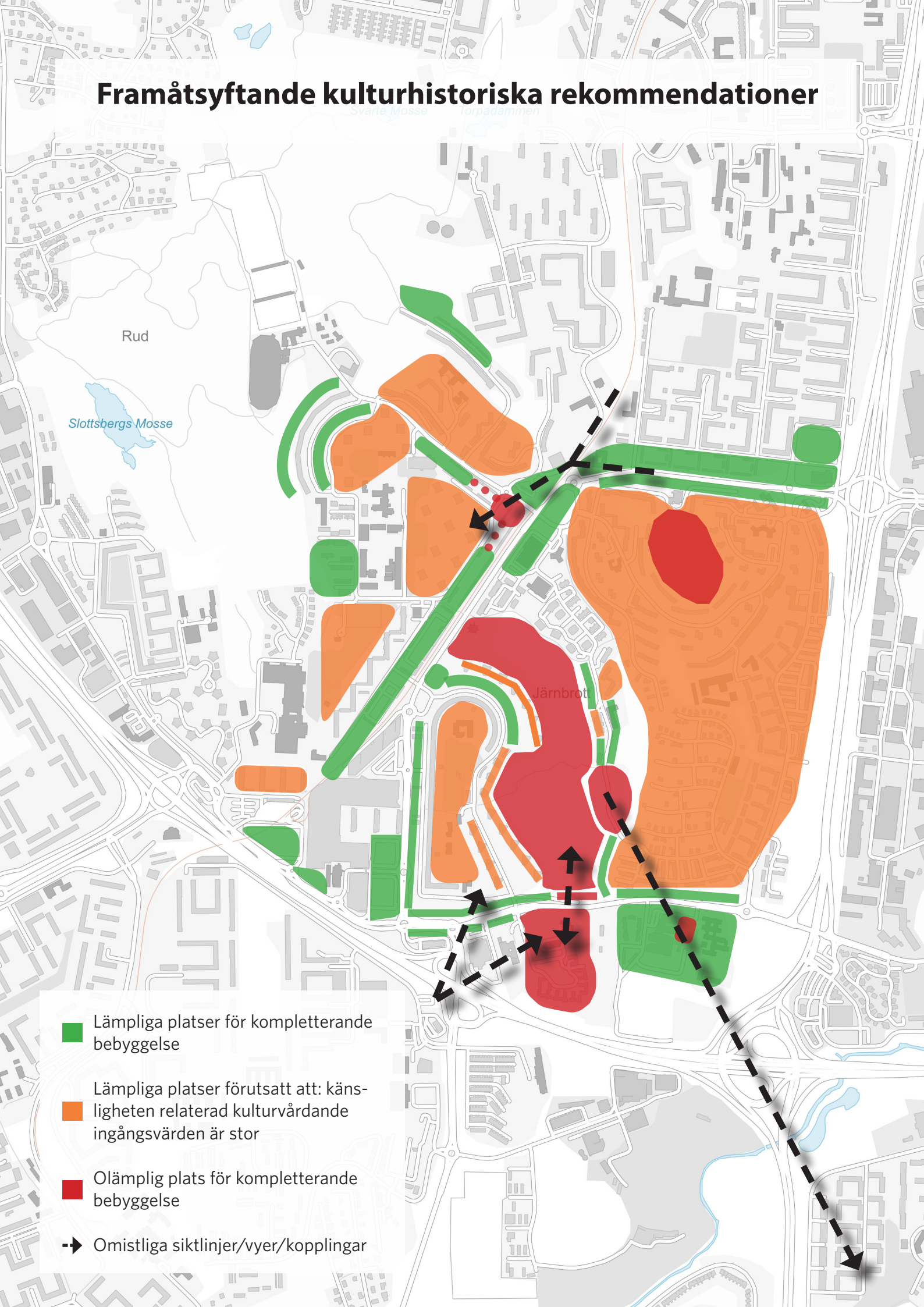
Rud

Slottsbergs Mosse

Järnbrot

- Rester av tidigare lantlig idyll och jordbruksbygd.
- Lummiga bostadsområden från 1950-talet
- Det modernistiska stadslandskapet
- Tidigare oidentifierade karaktärsbärande miljöer
- Symbol/markör färgkodad efter sin karaktärstyp

Framåtsyftande kulturhistoriska rekommendationer

Rud

Slottsbergs Mosse

Järnbröt

- Lämpliga platser för kompletterande bebyggelse
- Lämpliga platser förutsatt att: känsligheten relaterad kulturvårdande ingångsvärden är stor
- Olämplig plats för kompletterande bebyggelse
- Omistliga siktlinjer/vyer/kopplingar